Јелена Бабић

ЈЕДНА ЕТНОГРАФСКА РЕТКОСТ ИЛИ ПОСЛЕДЊИ ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПИСАЦ

(Марк Томпсон: *Извод из књиге рођених*, превео са енглеског Мухарем Баздуљ, Clio, Београд, 2014)

Желећи да утврди разлоге за одсутност Данила Киша из англоамеричке књижевности, упркос афирмативним судовима Сузан Сонтаг, Надин Гордимер, Јосифа Бродског, Салмана Руждија и Милана Кундере, али и да разуме мотиве због којих се његова овдашња слава и дан-данас минимализује, Марк Томпсон, британски критичар, историчар и новинар, упустио се у двадесет година дуго истраживање. Жанр биографије, скрајнут и непопуларан међу Кишовим земљацима, наметнуо се аутору студије као сасвим природан избор, будући да је, као добар познавалац друштвено-историјских прилика, био свестан њихове пресудне важности за уобличавање поетике југословенског писца.

Одајући почаст искреном људском документу, који неретко представља наративно језгро Кишових књига, Томпсон студију насловљава, али и отпочиње *Изводом из књиге рођених*, аутобиографским записом, уграђеним и у Кишов романескни првенац. Свако од тридесет три поглавља Томпсонове студије глосира сегмент из пишчеве белешке, проширујући га коментаром и показује како је у уводном тексту, дугом четири минута и двадесет пет секунди читања,[1] садржана не само читава поетика Кишова, него и цео његов живот. У седам интерлудија, којима прекида континуитет коментара, биограф даје књижевно-критички осврт на Кишова дела, поштујући принцип хронологије њиховог настајања (*Мансарда* и *Псалам 44*, *Башта, пепео*, *Рани јади*, *Пешчаник*, *Гробница за Бориса Давидовича*, *Час анатомије* и *Енциклопедија мртвих*). Променом приповедног регистра, аутор уједно наглашава и важност коју је музика имала за структуру Кишових књига.

Замерке упућене на рачун начина организовања *Извода из књиге рођених* као несистематичне монтаже биографских и критичких фрагмената, морале би устукнути пред чињеницом да је биографија Данила Киша написана на трагу пишчеве поетике, а пре свега романа који је Томпсон сматрао најуспелијим. Како је Киш и експлицитно истицао, приповедање у *Пешчанику* мотивисало је очево писмо сестри Олги, будући да су његове епистемолошке празнине подстакле на коментаре, сећања и асоцијације. Позиционирајући документ на почетак *Извода из књиге рођених*, британски критичар исправио је оно што је Киш у структури *Пешчаника* сматрао највећом грешком – одлуку

[1] Толико траје Кишово читање *Извода из матичне књиге рођених* и може се послушати на http://www.kis.org.rs/web/Acitav/A/index.htm. Приступљено 26. 11. 2014. год.

да очево писмо стави на сам крај романа и наратив учини у већој мери херметичним и нечитљивим. Значењски повлашћеним местом које је *Извод* добио у биографији Данила Киша наглашена је и важност употребе документа у стваралаштву овог писца, коме је фактографија, стварна или измишљена, служила да свет фантазије повеже са референтним и тако га легитимише. Осим што је, угледајући се на документ, тежио поетици сажимања, његовом интерполацијом у књижевни текст писац се ослобађао онога што је сматрао највећим ограничењем реалистичке литерарне праксе – психолошке карактеризације ликова и свезнања боголиког приповедача. За њега је ова наративна стратегија била есенцијално важна, јер остало је забележено са каквом је пажњом и страхопоштовањем млади Данило Киш прикупио документа остала за оцем и приликом селидбе пренео их у Црну Гору и колико је тај сандук пун фотографија, писама, записа, сведочанстава Едуарда Киша био одређујући за уметност његовог сина.

Томпсонов *Извод из књиге рођених*, кога је америчко Национално удружење књижевних критичара уврстило међу пет најбољих биографија објављених у САД 2013. године, првенствено је намењен англоамеричкој публици, док је српској био представљен на Београдском сајму књига, у месецу обележавања двадесетпетогодишњице од пишчеве смрти. Када се чинило да је о Кишовом стваралаштву речено све што би имало да се каже, вишеструко награђивани историчар и књижевни критичар сагледао је његов опус, почев од најранијих песама и есеја, имајући при том на уму колико је контекст значио за текст, односно, колико су сукоби са собом и светом око себе утицали на формирање његовог поетичког и политичког креда, али и на рецепцију његових књига.

У том смислу синтагма „етнографска реткост“, Кишовом руком дописана на већ откуцан *Извод из књиге рођених*, стигматизовала је писца рођеног у Југославији, држави која је престала да постоји недуго после његове смрти, од оца мађарског Јеврејина и мајке православне Црногорке, који је умро у Паризу, не пристајући да тамо буде захвални дошљак. „Мора да постоји веза између Кишовог осећања посебности и његове потребе за универзалношћу у књижевности“, закључује Томпсон на примеру тих неколико књига које су као резултат труда и чуда доживеле „милост уобличења“. Свестан опасности која вреба из сваког самоодређења, Киш је избегавао и националистичке и космополитске заносе, иронично прихватајући да се, уколико је класификација нужна, назове југословенским писцем. Солипсизам и неприпадање резултирало је тиме што је на Западу остао „велик и невидљив“, док је у домовини важио „за сумњивог типа кога цене на Западу и који по свој прилици није патриота“.

За Марка Томпсона Данило Киш представља много више од књижевне фигуре пред којом је овдашња култура показала своју незрелост, прерастајући у симбол у коме се огледају сви двадесетовековни порази, и етички, и политички. Увиди у Кишове радове, документа из приватне архиве, плодоносни разговори са људима који су га познавали, почев од супруга Мирјане Миочиновић, Паскал Депеш, пријатеља Станка Церовића, до мештана Керкабарабаша, где је са породицом живео као дечак, омогућили су Томпсону да обухвати читав пишчев читав живот и литературу, потпуније него што је то ико учинио.

Када је реч о поетици, као тачку преокрета, Кишов биограф детектује окретање од мајчине ка фигури оца, будући да њена присутност није могла бити у толикој мери

стваралачки подстицајна као фигура недостајућег родитеља. Његова литература је, тврди биограф, настала из потребе да га домисли и домашта. Емотивна везаност за мајку онемогућавала је иронијску дистанцу, неопходну за сагледавање трауматичне стварности, а будући да је представљала „огроман архетип", није могла призвати историјске и политичке теме и донети занимање за погром и расизам, које је побудило очево страдање. Једном освојивши садржину, Киш је стрпљиво трагао за њеним формалним уобличењем.

Марк Томпсон не умањује значај раних радова Данила Киша, већ пажљиво ишчитава песме и есеје, да би показао да се није одједном формирао као писац, већ да је формално-садржинска синтеза дошла тек са његовим каснијим књигама. Тако је полифонијска структура, видљива тек на синтаксичком плану у *Башти, пепелу*, првом роману Породичне трилогије, у *Пешчанику* успела да обухвати раван читавог текста, будући да је остварена кроз промену модуса приповедања у одељцима који су груписани под шест наднаслова. Томпсон досадашњим судовима књижевне критике приступа ревизионистички, па у *Пешчанику* и уводној причи из *Енциклопедије мртвих* види највеће домете Кишовог стваралаштва, док није нимало благ у вредновању *Раних јада*, који су проучаваоцима обично служили као прозор са којег ће сагледати читав ауторов опус. Естетска неуједначеност прве збирке приповедака и немогућност да се дистанцира од себе бившег и тако казивање ослободи сентименталности и патетике, превладани су, како увиђа Кишов биограф, у његовим потоњим делима. Аутор није престао да се бави судбином малог човека у контексту великих историјских тема, али то није чинио подстакнут само властитим искуством. Нашао је начин да говори о највећем злу XX века, стаљинизму и фашизму, а да не буде баналан, у чему су му у формалном смислу документаристички поступак и изградња полифонијске структуре наратива несумњиво помогли.

Можда желећи да исправи нанету социјално-политичку неправду, а, опет, не без научних аргумената, Марк Томпсон врло високо позиционира Киша у контексту европског књижевног наслеђа. Чини се да је управо судећи о његовој литератури, биограф испунио пишчеву вољу да се не сврстава и категоризује, те га је показао као потпуно самосвојну артистичку појаву. Киш је био суштински удаљен од аутора реалистичке прозе, али је мало чега имао заједничког са писцима окупљеним око средњоевропског геополитичког простора или јудејске традиције. Предњачио је у односу на велике књижевне узоре из века у којем је стварао, у тој мери што није изневерио етички позив писца, него се ухватио у коштац са злом које је задесило човека XX века, оличеном у фашистичким и стаљинистичким логорима. Прихватао је Џојсове и Борхесове иновације на плану форме, али је био свестан одговорности литературе пред стварношћу и веровао у готово мистичну моћ писане речи да у свету нешто промени. Због тога ће Томпсон рећи да је „Киш Борхесу, и за Борхеса, урадио оно што је у *Пешчанику* урадио Џојсу, Кеноу, 'новом роману', и за све њих". Бавећи се много озбиљнијим темама, а на трагу њихових наративних техника, југословенски писац се уздигао над својим узорима, пишући *Свеопшту историју бешчашћа*, која, за разлику од Борхесове, није сведочила о гангстерима и преварантима, већ о много већим узурпаторима.

Томпсон је дао најсвежије и снажне аргументе у Кишову корист поводом полемике окончане осамдесетих, која је југословенског писца послала у добровољно изгнанство, показујући како је свему што је преузимао, од документарне грађе до приповедних техника, приступао стваралачки. И у преводилачкој активности, када се то очекује у најмањој мери, испољавао је оригиналност и слободу, не нарушавајући интегритет оригинала, због чега његови преводи са мађарског, француског и руског спадају у ред најбољих, и то не само на српском језику.

Осим у биографском, Томпсонова студија драгоцена је и у књижевнокритичком смислу, будући да осветљава до тада несагледане аспекте пишчевог живота и стваралаштва. Подстакнут Кишовим аутобиографским наводом да је „узнемирујућа различитост" била основни литерарни и метафизички подстицај, аутор увиђа значај ове позиције и у егзистенцијалном и у стваралачком смислу. Свесна погрешка коју је писац починио, користећи уместо Фројдовог термина *Unheimlichkeit*, његов семантички опозит, *Heimlichkeit*, па уместо да означи оно што изазива ужас, стрепњу и страх, употребљава онај који се појмовно везује за завичајно и блиско, наговестила је и битну, до сада недовољно примећену, поетичку особеност његове литературе. Блиско и застрашујуће у исти мах у наративу је опризорено у конструкцији фигуре двојника, али и на свим текстуалним равнима, од односа литературе према стварности до стилског онеобичавања текста. Томпсон са чођењем примећује да се нико од бројних Кишових проучавалаца није бавио темом двојништва, као што није покушао да открије значење пишчеве констатације да је мајка у двадесетим одбацила читање романа прогласивши их „измишљотином". Питање на који начин литература прави отклон у односу на традицију тако да постане уверљива и озбиљна попут стварности, а да не изгуби свој фикционални статус, процес у коме опонашање техника и стилова нефикцијске прозе играју суштинску улогу, заокупљало је њеног сина од прве до последње књиге.

Чини се да је тежња за свепрожимајућим аналогијама између живота и литературе учинила да се Томпсон понекад оглуши о најважније Кишове поетичке постулате, који се тичу слободе уметности у односу на стварност. Експлицитна тврдња аутора студије да „фикционални Анди и јесте и није историјски Дани", што би значило да „не можемо избећи сличност, нити је можемо претворити у идентитет", ипак га није спречила да одговоре на књижевне недоумице потражи у пишчевој биографији. Тиме се никако не може умањити ауторов напор да превазиђе ортографске, културолошке и политичке баријере да би англоамеричкој публици представио непознатог писца из мало познате земље. Експерименталне форме, енциклопедијска по карактеру, загледана у документ као основну наративну потку, биографија Данила Киша, као и његове најбоље књиге „расцветала се под повећалом".